

EBU'SSU'UD EFENDİ

Prof. Dr. SÜLEYMAN ATEŞ

*İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi-Temel İslam
Bilimleri Bölüm Başkanı.*

*1938 yılında Elazığ'da doğdu. Ankara İlahiyat Fakültesi mezunu, 1974
yılında doçent, 1979 yılında profesör oldu. Diyanet İşleri eski başkanı.
Çağdaş Kuran Tefsiri isimli çalışması başta olmak üzere yayımlanmış
eserleri bulunmakta olup, çeşitli toplantı ve konferanslara katılmıştır.*

Ünlü islâm âlimi ve Osmanlı Yükselme döneminin büyük Şeyhu'l-İslâm Ebûssuûd Munammed ibn Muhammed el-İskilîbî, el-İmâdî, 17 Safer 896/M. 1490 tarihinde İstanbul civarında bulunan Metris veya Müderris köyünde dünyaya geldi.

Babası, Şeyh Yavsî veya Sultan II. Bayezîd'e yakınlığı dolayısıyla Hünkâr Şeyhi diye bilinen, Ali Kuşçu'nun talebesinden olup onun ölümünden sonra tasavvuf makamına geçmiş bulunan Muhyi'd-dîn Yavsî ibn Mustafâ el-İmâdî el-İskilîbî, annesi de Ali Kuşçu'nun yeğeni veya bir rivayete göre kendi kızı Sultan Hâtun'dur. Bu ikinci ihtimale göre Ebûssuûd, Alî kuşçu'nun torunu olmaktadır.

İmâdî nisbesine bakarak Ebûssuûd'u kurt asıllı gösterenler olmuştur¹. Bu yüzden bazıları onun, Güneydoğu Anadolu'da bulunan, şimdi Irak toprakları içinde kalan İmâdiye'li olduğunu sanmış², Cl. Huart gibi bazıları da İmâd'ı Amid ile karıştırarak onun Diyarbakırlı olduğunu zannetmiştir.

Fakat İmâd'ın, İskilip yöresindeki Direklîbel'in eski adı olduğu ağırlık kazanmaktadır. İstanbul'da doğup büyüdüğü halde hayratını İskilîb'e kurmuş olması da, Ebûssuûd'un bu kasabaya bağlılığını gösterir.

Şekaik-ı Nu'mâniyye ve El-Fevâidü'l-Behiyye yazarlarının ifadesine göre babası, 920/1514 tarihinde İskilîp'te vefat etmiştir³.

Bir anım: Bir zamanlar Riyâd'da İmam Muhammed Üniversitesi'nde Tefsîr hocası iken, danışmanı olduğum bir yüksek lisans öğrencim, benden Ebûssuûd'u master tezi olarak almıştı. Tez konusu, kısımda görüşülürken, Ebûssuûd'un, büyük bir Türk âlimi olduğunu söyledim. Öğretim üyelerinden bir arkadaşı:

- Sen onun Türk olduğunu söylüyorsun ama, Mısır'da yayınlanmış olan bir eserde 70 Osmanlı âliminin Kürt kökenli olduğu, Ebûssuûd'un da bunlardan olduğu yazılmaktadır, dedi.

- Biraz da sıkılarak böyle bir şeyi ilk defa duyduğumu söyledim.

Kısım başkanı Şeyh Muhammed Râvî, önemli olan onun falan veya filan ırktan olması değil, müslüman olmasıdır diyerek tartışmayı noktaladı.

Tahsili: Önce Ali Kuşçu'nun talebesi olan babası Muhammed Muhyi'd-dîn el-İmâdî'nin halkasında tahsiline başlayan Ebûssuûd'un zekâsı, kısa zamanda yayılıp Pâdişâh'ın kulağına kadar gitti. Pâdişâh II. Bayezid onu günlük 30 akçe bursla taltif etti. Babasından sonra Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi ve Mevlânâ Seyyid-i Karamânî'nin ders halkalarında eğitimini sürdürdü. Seyyid-i Karamânî'nin kızı Zeyneb Hanımla evlendi⁴.

Memuriyetleri: 922/1516 tarihinde önerilen Çankırı müderrisliğini kabul etmeyen Ebûssuûd Efendi, az sonra

*Ebûssuûd Efendi
Haziresi.
(Eyüp Belediyesi
Arşivi'nden.)*

¹ Peçevi, *Tarih*, 1/55, İst. 1283

² Ş. Sami, *Kamusu'l-A'lâm*: 4/92

³ Şekaik, s. 351; *Fevâid*: 82

⁴ *Zeylu'l-Hakâik*: s. 184

*Ebûssuûd Efendi
Haziresi.
(Eyyûb Belediyesi
Arşivi'nden.)*

İnegöl'deki İshak Paşa Medresesine tayin edilmiş, sonra bu görevden azledilmiş, 927/1528'de Davut Paşa Medresesine, 928/1521'de Mahmut Paşa Medresesine, 931//1524'de II. Vezir Mustafa Paşa'nın Gebze'de yaptırdığı medreseye müderris olmuştur. 932/1525'de Bursa Sultaniye payesine lâyük görülen Ebûssuûd, 934/1527'de Medâris-i Seman'dan Müftü Medresesine atanmış, 939/1532'de Bursa kadısı olmuş, bundan altı ay sonra da İstanbul kadılığına getirilmiştir.

Korfu Seferi sırasında Rumeli Kazaskeri Muhyiddin Efendi ve Anadolu kazaskeri Kadri Efendi'nin, maktul İbrahim Paşa konusunu açmalarından hoşlanmayan Kanunî Sultan Süleyman'ın, her iki kazaskeri de azletmesi üzerine Rebiülevvel 944/1532'de Rumeli kazaskerliğine getirilen Ebûssuûd Efendi, hemen sefere katılmış; Karabogdan, Eestergon ve Budin seferlerinde Pâdişâhın yanında yer almış, Bu-

din'in fethinden sonra şehirde ilk Cuma namazını kıldırmıştır. Hayatının en rahat yıllarım, sekiz yıl süren kazaskerlik döneminde geçirdiğine işaret eder:

"Kazasker olmadan bir hafta evvel rüyamda, Fatih Sultan Mehmed Câmî'nin mihrabında kendim için bir secade serilmiş olduğunu gördüm. Halka imam oldum ve sekiz rek'ati eda ettim. Sonra kazasker oldum. Bu rüya, mezkûr me'muriyette sekiz yıl kalacağıma işaret imiş. Keşke ikindiye bedel yatsu nama-zı kılmış olaydık!"⁵

Ebûssuûd Efendi, 952 Şa'ban ayında (Ekim 1545), Fenârîzâde Muhyi'd-dîn Efendi'nin yerine şeyhülislâmlık makamına atanmış ve 30 yıl bu makamda kalmıştır. Şeyhülislâm olmadan önce kendisine olan manevî teveccühü şöyle anlatır:

"Henüz medrese talebesi iken bir gece rüyamda Zeyrek Camiine girdim. Cami halk ile dopdoluydu. Bu topluluk ne ola? dedim. 'Resûl-i Ekrem (s.a.v.) Efendimizin Dîvân-ı saâdetleri'dir dedi. Hürmetle bir köşede durdum. Önümde devrin müftüsü Kemalpaşazâde Ahmed Çelebi bulunuyordu. Peygamber Efendimiz, mihraba oturmuşlar, sağ ve solunda ashâb-ı kiram efendilerimiz saygı ile ayakta duruyorlardı. Resulullah'ın huzurunda da hal ve kıyafetinden arabî olduğunu zannettiğim bir zat gördüm. Peygamber Efendimizle diz dize denilecek vaziyette oturuyor ve konuşuyordu. Ben hayret ettim; 'Acaba bu zât kimdir ki, bütün ashâb-ı kiram ayakta oldukları halde yalnız kendisi Peygamber huzurunda oturmaktadır?' yollu düşüncelere dalmıştım. Dinledim! Peygamberimiz Arapça konuşuyorlar, o zat Farsça söylüyordu. Peygamberimiz tarafından: 'Ya Mevlânâ Câmî, ben Arapça konuşurum, sen de Arapça söyle!' deyince, Arabî zannettiğim bu zâtın Mevlânâ Câmî olduğunu anladım. Câmî, Peygamberimize cevaben: 'Yâ Resûlallah, ben âciz sizden özür dilemiştim. Acaba özrüm makbul olmadı mı?' dedi. Peygamber

⁵ Aydemir, Ebussuud Efendi, s. 15, Zeylû'ş-Şekaik: 1/184

Efendimiz: 'Ne yolda itizar etmiştin?' buyurdularında, Câmî, 'Sizin methinizi içeren bir kasîdemde: "O'nun sırrına eremiyorum. O Araptır, ben ise ace-mim. O'nu nasıl severim' diyebilirim ki, O Kureyşlidir, ben ise Habeşiyim" demiştim' dedi. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz: 'Beis yok, Farsça konuşman dahi makbuldür' buyurdular. Sonra yine Câmî'ye hitaben: 'Şu oturana bilir misin? diye, Kemalpaşa-zâde'ye işaret buyurdular. Mevlânâ Câmî: 'Bilmem yâ Resûlallah' dedi. Peygamberimiz: 'Kemalpaşa-zâde'dir ve halen ümmetimin müftüsüdür' buyurdu. Tekrar ben âcizi göstererek: 'Ya onun ardında bulunan şu kimseyi bilir misin?' dediğinde, Câmî yine: 'Hayır ya Resûlallah' dedi. Buyurdular ki: "Ebüssuûd ibn Yavsi'dir. O dahi müftü olsa gerektir."

"Bu sâdik ru'yâyı gözettim, 30 yıl sonra bu âcize fetva işleri ihale kılındı."⁶

Ebüssuûd Efendi, kazaskerliği ve şeyhülislâmlığı sırasında özellikle ilmî rütbe, mevki ve kademeleri sistematik bir düzene kavuşturmaya çalıştı. Onun Rumeli kazaskerliğine kadar sistemli bir mülâzemet usulü yoktu. Bu durum birtakım yakınmalara yol açınca, Kanunî'nin emriyle meselenin halli için görevlendirilen Ebüssuûd Efendi, önce her payede âlimlerin ne kadar mülâzim vereceklerini saptadı, daha sonra da yedi yılda bir mülâzemet usulünü kanunlaştırdı. Medreselerden mezun olan dânişmendlerin, kazaskerlerin meclisindeki "matlab" veya "rûznâme" denilen deftere kaydolarak sıra beklemeleri şartını getiren bu usul, bazen ihlâl edilmekle beraber uzun yıllar düzenli biçimde uygulanmıştır.

Ebüssuûd Efendi'nin tayiniyle birlikte şeyhülislâmlık makamı, diğer ilmiye kurumlarının üstüne çıkmış, o zamana dek günlük 200 akçe olan şeyhülislâmlık maaşı, İrşâdu'l-akli's-selîm İlâ Mezâ-yâ'1-Kitâbi'l-Kerîm adlı Tefsîrin Pâdişâ-ha sunulmasıyla 600 akçeye yükseltilmiş; böylece

şeyhülislâmlık, hem maddeten, hem de manen kazaskerliğin üstüne çıkmıştır.

Bununla beraber ilmiye mesleğindeki ilk bozulmaların da Ebüssuûd Efendi zamanında başladığı ileri sürülmektedir. Edirne ve Bursa kadılarının oğullarının 30 akçeli miftâh müderrisliklerine atanmaları, ilk defa onun zamanında yapılmıştır. Oğlu Mehmet Celebi'den olan torunu Abdu'l-Kerîm Efendi, mülâzım olduktan sonra dedesine hürmeten hariç müderrisliğiyle Mahmut Paşa Medresesi müderrisliğine tayin edilmiş, bu tayin, daha sonraki kötü uygulamalara örnek olmuştur.

Siyasi olaylarda tarafsız kalarak Kanunî Süleyman ve II. Selim zamanlarında 30 yıl şeyhülislâmlık makamında kalmayı başaran Ebüssuûd Efendi, Kıbrıs seferinin açılmasını fetvasıyla desteklemiştir. Başarı ile ve dolu dolu geçirdiği ömrünü, 5 Cemâziye'l-evvel 982/23 Ağustos 1574 tarihinde, 87 yaşında olduğu halde noktalamıştır. Cenaze namazı Fâtih Camiinde, Beyzâvî Tefsîrine haşiye yazan Muhşî Sinan Efendi tarafından kıldırılıp Eyyüp Camii civarında kendisinin yaptırdığı sıbyân mektebinin hazîresine gömülmüştür. Mekke ve Medine'de de gıyabında cenaze namazı kılınan Ebüssuûd Efendi için birçok mersiye yazılmış, ölümüne tarihler düşürülmüştür.

Ahmet, Mehmet, Mustafa adlarında üç oğlu ile Hatice, Rahime ve Kerime adlı üç kızı olan Ebüssuûd Efendi, kızkardeşinin oğlu Şeyhülislâm Müeyyed-zâde Abdulkadir Şeyhî Efendi ile Şeyhülislâm Malûlzâde Mehmed Efendi'nin kayınbabasıdır. Bazı kaynaklar, Ali Cemali efendi'nin oğlu Fudayl Çelebi'nin de Ebüssuûd'un damadı olduğunu zikretmiştir.⁷ Kendi hayatında vefat etmiş bulunan oğlu Mehmet Çelebi'nin defninde hazır bulunmuş, derin iç acısıyla dua etmiştir. Ve onun için aşağıdaki mersiye yazmıştır:

Gel ey huceste hisâl-ü melek-cemâlim gel⁸

⁶ *Beyânu'l-Hakk*,

s. 939-933

⁷ A. Akgündüz, *Ebüssuûd Efendi*, D. V. İsl.

Ansiklopedisi

⁸ *Ey güzel buylu, melek yüzlüm gel*

9 Hasretten takatim tükendi,
bu ayrılığa dayanacak
gücüm kalmadı.

10 Ben isterdim ki sen
kalasın, ben yok olup
gideyim

11 Bu imkânsız düşüncem
gerçekleşmedi.

12 Seninle vücudum, şen,
sağlıklı idi

13 Hepsi yıkıldı, bütün
balım harâb (darmadağım)
oldu, gel

14 Ey bulut, eğer senin göz
yaşını sele çeviren bu (kara)
günler ise (Burada rüzgâr,
günler, kara günler anlamına
geldiği gibi, bulutları kaldırıp
yayan, birbirine sürttüren
rüzgâr anlamına da gelir, işte
Şeybülislâm bu iki anlamı
çağrıştırmak üzere diyor ki:
Ey bulut senin göz yaşını
akıtan şu kara günler veya
rüzgâr ise beni de o günler
veya kader rüzgârı
ağlatmaktadır. Öyle ise
kaderimiz birdir, gel birlikte
ağlayalım)

15 işte beni de ağlatan odur,
gel beraber ağlaşalım.

16 Ey gönül tam olarak
yalvarıp yakardım, bu
konuda elinden geleni yaptın.

17 Ama yine o yâr gelmedi,
haydi gel biz yâre gidelim!
(Atâî, Zeyl 2/187)

18 Meselâ Alî ibn Bâlî şöyle
diyor: "Allah rabmet eylesin,
kendisinde bir çeşit müdâbene
(yaltaklanma) vardı ve halkı
müdârâyaya düşküdü. Mevki
ve mansıb sâbiblerine fazlaca
eğilim sabibi idi" diyor (el-
Ikdu'l-manzûm: 291)

19 Atâî Zeyl: 2/187

20 Beyanu'l-hakk: s. 946

21 Süleymaniye Ktph.
Reşid efendi, No. 1036, vr.
48-49

Tükendi hasretle tâkat-ü mecalim gel
Seni bekada koyup ben fena bulan
derdim¹⁰

Vücut bulmadı bu endîşe-i muhalim gel¹¹

Seninle mülk-i vücûdum tamam âmir idi¹²

Yıkıldı cümleten oldu harâb hâlim gel¹³

Bu rûzigâr ise ey ebr eden yaşın seyLâb¹⁴

Beni de ağlatan oldur ağlamalım gel¹⁵

Niyâz-ü davet ise eyledin tamam ey dil¹⁶

O yâr gelmedi gel yâre biz varalım gel!¹⁷

Bazıları onun uzun zaman mevkiin-
de kalmasını, pâdişâhların ve üstlerinin
emirlerine mutlak itaat ettiğine bağlar-
larsa da 18 bu doğru değildir. Onun
Kanûnî'yi sevmesi, bir yaltaklanma de-
ğil, gerçekten içten gelen bir dost ve
arkadaş sevgisiydi.

Kanûnî'nin, ona büyük bir saygı
duyduğu ve Süleymaniye Câmîinin te-
melini teberrüken ona attığı bilin-
mektedir. Pâdişâhın, hasta olan Ebûssu-
ûd'un hatırını sormak üzere Budin'den
yazdığı mektupta "Halde haldâşım, sin-
de sindâşım (yaşıttım), âhret karında-
şım, tarîk-ı Hak'ta (Hak yolunda) yol-
daşım, Molla Ebusuûd Efendi
Hazretlerine duây-ı bîhad iblâğından
(sınırsız dua ilettikten) sonra, nedir
haliniz ve nicedir mizâc-ı lâzîmü'l-
imtizacınız? Hazret-i Hak, hazîne-i
hafiyesinden kemâl-i kuvvet, nihâyet-i
selâmet müyesser eyleye. Bimennihî ve
keremihî lütuflarından niyaz olunur ki,
evkat-ı mübârekecd bu muhlislerin
kalb-i şeriften ihraç ve izâc itmeyeler.
Ola kim kâfir-i hâksâr münhezim ve
mükedder ve asâkir-i İslâm umûmen
mansûr ve muzaffer olup rızâullaha
muvafık ola. Edduâ sümme'd-duâ
bende-i Hûda Süleymân-ı bî riyâ!"
şeklindeki dostça ifadesi de bunun
göstergesidir.

O da Kanûnî'ye olan sevgisini şöyle
dile getirmiştir:

"Gerçekten cihan pâdişâhının gözü hakkı
görür. Onun görüşü, şeriatin da-yanağı, dinin
direğidir. Şu husus, akıllılarca eskiden beri bir
mesel olarak söylenmektedir Pâdişâhın yaptığı
ber iş tathîr."¹⁹

Ebûssuûd Efendi Çırçır'da oturur,
müslümanların işine bakar, belirli za-
manlarda Topkapı Sarayına gidip Pâdi-
şâhı ziyaret ederdi. Konağında bulunan
mihraplı odada ibâdetlerini yapardı.
Evlâdına vakfettiği bu konak sonradan
satılıp arsa haline getirilmiştir.²⁰

Kanûnî'nin oğlu II. Selîm de Ebûs-
suûd'a gereken saygıyı göstermiş, hattâ
Hurufilikle suçlanan çok sevdiği musa-
hibi Celâl Çelebî'yi onun isteği üzerine
saraydan uzaklaştırmıştır.

İlim ve faziletiyle herkesin saygı ve
takdirini toplayan Ebûssuûd Efendi,
Kanunî ile münasebetlerinde yeri gel-
dikçe nüktedân, yeri geldikçe de şahsi-
yetli davranmasını bilmiştir. Meselâ
Ayasofya Vakıfları kiracılarının, kira
bedellerini ecr-i misle yükseltmekten
kaçındıkları için, vakıf dükkânların ge-
lirlerinin, giderlere fazlasıyla yettiğini
ileri sürerek kiralardan ecr-i misle yüksel-
tilmesine ihtiyaç bulunmadığını Pâdişâ-
ha arz edip bu konuda Pâdişâh'tan is-
tekleri doğrultusunda ferman çıkartma-
ları üzerine Ebûssuûd Efendi: "Olmaz!
Emr-i sultanî ile, nâ meşru olan nesne
meşru olmaz; haram olan nesne helâl
olmak yoktur" fetvasını verme cesareti-
ni göstermiştir.²¹

İmparatorluğun en önemli mevkile-
rinde bulunan Ebûssuûd Efendi, "Hatî-
bu'l-müfessirîn: Müfessirlerin hatibi",
"Hâtîmetü'l-müfessirîn: Müfessirlerin
sonuncusu", "Sultânü'l-müfessirîn: Mü-
fessirlerin sultanı", "Müftüyü's-sekaleyn:
İnsanların ve cinlerin müftüsü", "Müftü-
yü'i-enâm: Cihan Müftüsü", "Ebû Hanî-
fe-i sâni: İkinci Ebû Hanîfe" unvanları-
na lâyık görülmüştür. Eriştiği servet ve
imkânlar, bilimsel çalışmalarını rahat-
lıkla sürdürmesine yardım etmiş olan
Ebûssuûd'un Arap edebiyatındaki me-

hâretini Arap şâirleri takdir etmişlerdir.

Ebûssuûd Efendi, Arapçayı, Farsçayı ve Türkçeyi çok güzel yazar ve konuşurdu. Her üç dilde de şiirleri olmakla beraber onun en yüksek sanat ve ruh taşıyan şiirleri, Arapça yazdıklarıdır. Bunların en meşhuru Kasîde-i Mîmiyyesîdir.

Bu kasîde aslında, ünlü şâir Ebû'l-Alâel-Ma'arrî (363-449/973-1057)'nin, elif mîm harfleriyle kafiyeli felsefî bir kasidesine nazîre olarak yazılmıştır.22 Tamamen Türk medreselerinde yetişen bir Türk âliminin, eksiği, kusuru olmayan, Araplar tarafından şerh edilen, son derece güçlü ve edebî değere sahip Arapça felsefî bir kasîde yazmış olması, elbette olağan dışı bir olaydır. Öneminden dolayı bu kasîdenin yapılmış olan Arapça şerhinden de yararlanarak doğru ve tam bir metnini yayınlamak istiyoruz.

Bu kasîdenin doğru metnini saptayabilmek için, Süleymaniye'de bulunan ve İbrahim Halebî tarafından istinsah edilen metin ile, Kasîde'nin, Süleymaniye, Serez: 3922/5'te bulunan, ve Muhammed b. Mustafa tarafından 1057 H. tarihinde yazılan şerh ile yine bu-nun Hacı Mahmut, 2970/3'de ve Esad Efendi, 2812 numarada bulunan nüshalarını kullandık. Şerhin adı: el-Mansû-ru'l-Udî alâ'l-Manzûmî's-Su'ûdî'dir.

Esad Efendi 2812 numarada bulunan, parmak kalınlığındaki yazmanın yazısı güzel ise de hatâları çoktur. Serez 3922 numaradaki nüsha, Esad Efendi nüshasından daha sahihtir. Fakat en sahihi, Hacı Mahmud Efendi, 2970 numaralı mecmuanın 3. kitabını oluşturan nüshadır. Merhum Dr. Abdullah Aydemir, herhalde görmediği bu şerhleri çeşitli şerhler gibi göstermiş ise de gerçekte bunlar, aynı yazarın eserinin çeşitli nüshalarıdır. Değişik şerhler değildir.

Yalın metni bunlarla karşılaştırarak metindeki hatâları düzeltmeğe çalıştım. Öyle sanıyorum ki merhum nâzım'ın, orijinal nazmına uygun, doğru bir

metin ve tercemesi elde edilmiş oldu. Şimdi bu Kasîdeyi (çevirisini) verebiliriz:23

Selmâcık'tan sonra bir arzu ve murâd mı var? Onun sevgisinden başka bir lev'a (yürek yanması) ve aşk mı var?

Onun himayesinin üstünde sığınacak bir yer mi bulunur?

Onun zirvesinin altından başka bir durak ve makam mı var?

Onun kapısından başka bir yere gitmek için yular tutmaya, ya da kemer bağlamaya yazıklar olsun!

Ulaşılabilecek en büyük amaç odur. Ona ulaşmadıktan sonra dünyânın bütün nimetleri bana baram olsun!

Gönül ona kavuşmaktan umudu keserek ondan uzak kalmaya, onun hasretini çekmeğe razı oldu

Sütten kesilen çocuğun memeden umudunu kessmesi gibi.

Ve zaman sakisinin, akıl verdiği âşıkın, sevgiliden umut kesmesi gibi. Bu teselli ve umut kesme, âşık için doğru olandır. Umudunu kesen âşıkın kalbinde artık şaşkınlık kalmaz.

Böylece, aşk şarabıyla şaşkınlık içinde bocalayan gönül o balden, ayılır; kâse ile kadeh ondan uzak kalır (artık onları eline almaz)

Gönlümün levhasından mansıb nakışlarımı sildim.

Şimdi artık gönlüm, sanki üstünde hiç kalem gezmemiş gibi oldu.

(Gönül.) Çürütme elinin silip hiçbir iz ve işareti bırakmadığı bir yurdun haline döndü.

Övünç efsanelerini unuttum. Şimdi onlar, gündüzün sildiği gece düşlerine dönmüştür.

Zamanın sıkıntı ve zilletine alıştım. Ey dünyânın ikbali, sana selâm olsun (haydi boşça kal)!

Daba ne kadar onun gururuna ve nazıma katlanacağım? Bu gurur ve nazımdan hiç bıkmıyıp usanmayacak mı?

Günler onun güzelliğinin çarşafını eskitti, o değerli ipek kumaş artık çürümeğe yüz tuttu.

İhtiyarlık alevi başımı sardı, kara saçlar aç ağ oldu.

22 Ebû'l-alâ Ahmed ibn Abdullah el-Ma'arrî: 26 Rebî'u'l-Evvel 363 H./25 Aralık 973 M. Taribinde Haleb'le Humus arasında bulunan Ma'arratu'n-Nu'mân'da doğmuş, dört yaşında yakalandığı çiçek hastalığı, gözlerini kaybetmesine neden olmuş filozof bir şâirdir. Önce kendi bölgesinde tahsil gören Ma'arrî, 20 yaşlarında Bağdad'da gitmiş, orada bir ara devam ettiği Dârü'l-İlm'de tanıştığı Felsefî eserler, onun düşüncesinde fırtınalar koparmıştır. Bir buçuk yıl sonra ülkesine dönen Ma'arrî, uzlete çekilip yalnız yaşamayı yeğlemiştir. Maddeten sıkıntı içinde yaşamasına karşın, resmî görev almaz. Çabuk öfkelenen, alıngan, ince yapılı, duygusal ve karamsardı. Şiirlerini kazanç vesilesi yapmaz. Bir vakıftan gönderilen yıllık 30 dinar ile geçinirdi. Dünyaya önem vermez. Kaba elbise giyerdi. Et, süt, yumurta yemezdi. Daha çok mercimek, incir ve arpa ekmeği yerdi. O, şiirlerinde belirttiği üzere arının, balı insanlar için değil, kendisi ve yavruları için, ineğin ve koyunun da sütü, insanlar için değil, kendi yavruları için yaptığını düşünür; hayvanların ürettiği bu gıdaları yemenin, bir çeşit bırsızlık olduğuna inanırdı. Hiç evlenmemiştir. Rastyonalist bir filozoftu. Gelenekleri, fıkıh ve kelâm konularını tartışmaktan çekinmez, şekilci din adamlarını Zâlim yöneticileri şiddetle eleştirirdi. Şekli dinden ziyâde ablâka önem verirdi.

Bu yüzden hem şekilci dincilerin, hem de yöneticilerin gazabını üstüne çekmiş, birçok iftiraya uğramış, kendisinin söylemediği sözler eserlerine sokularak eserlerinde tabrifat yapılmıştır. Felsefi görüşlerini şiirleriyle anlatmış, çoğunlukla bunları sembol ve mecazlarla ifade etmiştir. Risâletü'l-ğufrân, lüzûmiyyât, ünlü eserlerindedir. 13 Rebîu'l-evvel 449 H./20 Mayıs 1057 M. Taribinde vefat etmiştir, (bkz. Târîbu Bağdâd: 4/240-241, Sabbân Halîfât, Diy. V.k. İsl. Ansiklopedisi: 3/28729j) 23 Matbu'da böyle, fakat Laleli'deki yazmada şeklindedir.

Zayıflık belirtileri güçlerimi yağmaladı, mizaç (beden) alanımı toz toprak kapladı.

Artık ne O, güzellik burcunda oturuyor, ne de ben, sevda uğruna herşeyi boş verir, aldırılmaz durumdayım.

Benimle Onun arasındaki bağlar koştı. Aramızda bir ilgi ve liâm (baş) kalmadı.

Cenç sevda devesi onun ardından koşu koşu yoruldu, Sevda devesinin omuzu ve hörgücü koştı.

Ben onunla (yani dünyâ ile) olsun (dünyâda yaşasam) bile gönül devesinin dengi hazırlanmış, taşınmak üzere evleri, çadırları sökülüp yüklenmiş.

Hevdec yüklü gönül devesi istirahat yurduna sevk edilmekte, gönül onun ardından üzülmekte, göz yaşları çiselenmekte.

Saman dolu derinin aldatmasıyla dönüp bakan, ağlayıp feryâdeden yavrusu ölmüş devenin üzülmesi gibi üzülüp feryâdetmekte.

(Metinde geçen bevv kelimesi, içi saman doldurulmuş deve yavrusu postudur. Yavrusu ölmüş deveyi kandırmak için bu saman dolu deri gösterilir, Deve ona dönüp bakınca yavrusunu anımsayıp ağlar. İşte şâir diyor ki: Doldurma posta bakıp inilti ve hıçkırıkla ağlayan deve gibi benim gönlüm de feryâdetmektedir).

Şaşkınlık çölüne düşen, bu çölde önünden ve arkasından kendisine yol gösteren biri çıkmayan, vatandan ayrı, halktan uzak bir halde, şaşkınlık içinde vadilere, tepelere konup göçen,

Göz yaşı ve üzüntü içinde gidip ge-len, bundan başka içeceği ve yiyeceği olmayan (içkisi göz yaşı, yiyeceği tasa olan) kimsenin durumu,

Benim kalbimin durumundan daba beter değildir. Allah korusun, gönlümün belâsı, dayanılmaz bir belâ, onulmaz bir yaradır.

(Gönlüm) Şaşkınlık çölünde yalnız başıma seyabat ediyor. Arkadaşlarımla hiç görüşüp konuşmuyor.

Cismen arkadaşlarımla beraber yaşıyorum

ama gönül bazır değil (aklım başka yerde). Bu bir azâb ve acı değil mi?

Nice dostluk var ki güçlükten başka bir şey vermez, nice söz de var ki gönüllerde yara açar.

Artık sevinç zamanları geçip gitti. Her zamanın bir sonu vardır.

Ne de çabuk geçti. Keşke sürseydi. Ama sevinç günleri sürekli olmaz.

Asırlar, devirler gelip geçiyor, ama bir düzen içinde değil. Çağın düzeni kalmadı.

(İncilerin dizili haline nizâm denilir. Asırlar ve çağlar hep bir arada dizili olsa, incilerin dizildiği gerdanlık gibi muntazam olur. Ama zamanın bütün parçalarını bir araya getirmek mümkün olmadığından asırların, çağların gelip geçmesinde (inkizâsında) nizâm olmaz.)

Sevinç içinde geçen çağlar bir saat gibi kısadır. Fakat kötü geçen bir ân, bir yıl kadar uzundur.

Allah için şu gam (üzüntü) takdire lâyıktır ki, gamlar zehir iken bu gam benim hayatımı uzattı (yani gamla geçen bir an, bir yıl kadar uzun gelir. Ömrüm hep gamla geçtiği için gam benim hayatımı uzatmış oldu, kısa hayatım bana çok çok uzun geldi. Bu gam ömrümü o kadar uzun gösterdi ki)

(Bin yıl yaşamış olan) Nub'un ömrünün her an bana uğradığını görüyorum (her ânım, bana bin yıl kadar uzun geliyor). Bu kadar uzun ömrün çevresinde Nub'un oğulları Ham ve Sam dolaşmamış (onlar bu kadar uzun yaşamamışlar)dı.

Ben hayatımda hiçbir iyiliği unutmamış iken benim yanımda hiç abid (verilen söz) unutulur mu?

Bu zamanın insanlarımla yaptığı gibi, ben abdimden döner miyim hiç?

Devirler değişti, zaman gerdanlığımın ipi kırıldı. Artık zaman dönemlerinin düzeni kalmadı. (Nasil ipi kopup etrafa saçılan incinin güzelliği bozulursa, abdi bozan insanlar yüzünden ablâk değişti, zamanın güzelliği, devrin tadı kalmadı).

Artık günlerin üstündeki ışık ve parlaklık gitti.
Tüm ülkeyi hep karanlık kapladı.

Bilgi ve doğru yol bayraklarının ateşi
söndü. Çevreyi sapıklık ateşinin alevleri sardı.

Bilgi divanı, yedi göğe kadar varan
yükseklige sahip bir saray idi.

Öyle yüksek bir saraydı ki kargası
üstünden uçurulamazdı (kimse onun bacasına
çıkamayacağı için bacasındaki karga uçmaz,
yerinde rahat kalırdı). Sağlam, erişilmez,

Heybetli, âilesi koruma altında, halkı,
dünyadaki insanların en saygını idi.

Orası gezginlerin konaklama yeri, halk
önderlerinin kiblesi idi.

Erdemli, değerli insanlar, o sarayın
çevresinde dolaşırlardı. Kimi diz çökmüş, kimi
ayakta durur vaziyette olurdu.

O sarayın burçlarından bidâyet
(doğruluk, olgunluk) şimşegi parlardı. Bulutlar
arasından görünen, bulutundan nereye yağmur
düşeceği gözlenen şimşek gibi.

O öyle yüksek bir şerefe sahipti ki, olay
elleri ulaşıp o şerefi çalamazdı.

Derken rüzgârlar o sarayın eteklerini çekti,
önce tahtları, sonra direkleri yıkdı.

Fırtınalar onun güzelliğinin âyetlerini sildi,
artık o güzellikten bir işaret ve belirti kalmadı.

Onurlu, güzel insanlar hakaret yurduna
götürüldü, işkence edilen esirin götürülmesi gibi
hakaretle sürüklenip götürüldü.

Zaman, halk arasında hükmünü değişik
yol ve yöntemlerle yürütür: bu yolların kimi
eğri büğrü, kimi dümdüzdür.

Her söz ilim ve hikmet sözü değildir. Her
demir de kılıç değildir.

Her kılıç Yemen Meşref kılıcı, yabut Hind
kılıcı değildir. Çeşit çeşit kılıç var: kimi keskin,
kimi kör.

Felek insanlara çeşitli biçimde uğrar:
ni'met, sıkıntı, sağlık ve hastalıkla.

Dünyâda olanlar dünyâyı kınamasın.
Çünkü dünyânın bir suçu yoktur (yabut:
Dünyâ kınamaya değmez).

Şimdi düşün, dünyâ nedir, dünyânın malı
mülkü, geçimi nedir? Çerçöp olacak şu dünyâ
arzu edilir mi?

Dünyâ hayatı, zahmet ve meşakkatten
ibarettir. Dünyâda rahat ve huzur görülmez.

Dünyâda her şey tersi olan bir şekle
bürünmüştür. Halk bunun (herşeyin tersiyle
göründüğünün) farkında değildir.

Refah ve ikbale hakaret, sürünme,
sürünmeye refah ve ikbal eşlik eder.

Buna dikkat et, işte hayât böyle bir
uykudur.

Dünyânın lezzetlerinden uzak dur,
zülâlden (tatlı suyundan) kaç, bil ki onun
tatlı suyu, susuzluğun tâ kendisidir.

Kemal giysisine bürünen eksiklik, gelinlerin
başındaki taç gibi süslü görülür.

Eğer bahikat örtüleri kalksa, gerçekler,
tomurcuğun ortaya çıkardığı çiçek gibi
görünür.

O zaman hayrete düşerler, pişmanlıktan
dişini şokenin duyduğu pişmanlık gibi
yaptıklarına pişman olurlar. Zaten gafillerin
sonu pişmanlıktır.

Bana göre dünyâda gelip geçmiş olaylar,
sonuçta uyutucu düşlerden ibarettir.

Doğruya gidenlere göre bu hayâtın
debdebesi, ulaşmak için dizgin tutmağa değer
bir şey değildir.

Şu dünyâyı ve onun herşeyini, dünyalılara
bırak, onlara afiyet olsun, o, arzu ve üstüne
pazarlık etmeğe değmez.

Değerli insanlar, efendiler, boş karma
yemek üstüne yemek koymaktan hoşlanmazlar.

Kulpu ve bağı olmayan şey tutulamaz.

Ardından bin yıl koşsan da, atının (yabut
devenin) kemeri omuzlarına gelse de, bütün
çabaların boşa gitmiş olarak dönersin.

Çarıklarıyla geri dönen Huneyn gibi eli boş
döner, kınamıp

durursun. 24

24 Güçlü bir adam olan Hu-
neyn, Abd-i Menâf oğlu Hâ-
şim oğlu Esea'in oğlu olduğu-
nu iddia ediyordu. Bu görü-
şümü doğrulatmak için Abdu'l-
muttalib'e iki çarık getirdi,
- Amca ben Hâşim oğlu
Esea'in oğluyum, dedi. Ab-
du'l-Muttalib adama:

- Bu, Hâşim'in giysisi de-
ğildir. Ben sende Hâşim'in niteli-
ğini görmüyorum, dön git!
Dedi.

İşte şâirimiz, bu beytlerinde:
Bin sene dünyânın ardından at
koştursan, koşturmaktan ötürü
hayvanın çulunun kemeri
omuruna çıksa, bütün
çabaların boşa gider. Hu-
neyn'in çarıkları nasıl işe ya-
ramamışsa senin çabaların da
bir işe yaramaz, diyor).

25 Aram, Âd kavminin baba-
sı olabileceği gibi, annelerinin,
yabut oturdukları kentin, ya
da kabilelerinin adı da olabi-
lir. Fakat Kur'an-ı Kerim'de
İrem olarak geçen bu kelime-
nin, Ad kavminin başkenti ol-
duğu daha güçlü bir olasılık-
tır.

26 Şarib, bu beytlerin şerhin-
de, İbnü'l-Cevzi'nin Zâdu'l-
Mesîr'inden naklen, Ka'bu'l-
Abbâr'a dayanan şu efsanevi
rivayeti kaydetmiştir:

İlk Ad'ın, Şedîd ve Şeddâd
isimli iki çocuğu varmış. Önce
Ad, ardından da Şedîd ölünce
ülke yönetimini ele alan
Şeddâd'a tüm krallar boyun
eğmişler. Okumaya çok
meraklı olan Şeddâd, okuduğu
kitaplarda Cemetin
anlatıldığını görünce içinden,
Allah ile boy ölçüşmek
kastıyla Sütunlu İrem kentinin
yapılmasını emretmiş. Bu
kentin yapımı için yüz
kabraman (özel adam,
mü bendis) görevlendirmiş. Her
kabramanın emrine de bin tane
yardımcı vermiş. Krallara da
mektuplar yazıp

Tutalım ki bütün işlerin yönetimi senin
eline geçti, dünyâ sana boyun eğdi, hükümdar
oldun

Hafikayn (doğu ve batın)ın barâcını güçle
topladın, hiçbir liderin erişeme-diği başarıya
eriştin.

Bütün ömrünü imrenilecek biçimde lezzetle,
zevkle geçirdin. Ama sonu ölüm değil mi?

Yaratıklar ile ebedîlik arasında zıtlık vardır
(ikisi birbirine terstir). Ama ölümler nefisler
(canlar) arasında bağımlılık vardır.

Bu, bütün yaratıkların boyun eğdiği bir
yasadır. Ne efendi, ne de köle bu yasanın
dışına çıkabilmiştir.

Bu, akılların doğruluğunu kabul ettiği bir
hükümdür. Eğer bir kuşku ve tartışma varsa
sor.

Şu toprağa, daha önceki kralların halini
sor. Onlar ki iki Ferkad yıldızının başının
üstünde makam tutmuşlardı.

Bütün savaşlarda bulunmuş, orduların
direği, onurlu beğler, saygın hükümdarlar
idiler,

Ünleri doğuya, batıya, yayılmıştı.
Kendilerine kaşlarla, parmaklarla işaret
edilirdi.

Ziyaretçileri kapılarında yığılır, eşiklerinde
kalabalıklar beklerdi.

Akıllara şaşkınlık verecek derecede ordu
alaylarına sahip idiler. Güçlü ordularıyla
düşmanlarının akıllarını başlarından alır,
feleğini şaşırırlardı.

Şimdi onlar o şevketli halleriyle,
çevrelerinde ünlü (veya güçlü) ordularıyla
duruyorlar mı?

Pramitler sahibi ve onun kavmi ne
durumda? Ad kavmi ne yaptı? Aram nerede?
25

Şeddâd ne durumda? Hâlâ cenne-tinde
yaşamını sürdürüyor mu? 26

Ülkeleri dolaş da bak. Sakinleri geçip
gitmiş, şimdi oralarda yarasalar oturuyor,
baykuşlar ötüyor.

Odaları yıkılmış; geriye sadece taş
yığınları kalmış olan saraylara seslen!

Başlarına gelen olayların gizlerini
sana anlatırlar. Sorunu öyle bir yanıtlarlar ki

yanıtlarının üstüne söz olmaz. Derler ki:

Ölümler, onların üstüne oklarını doğrulttu,
attıkları biçbir ok boşa gitmedi.

(Ölüm oklarıyla vurulanlar,) Öldüler.
Konutları ve makamları boş, ıssız kaldı.

Alışmadıkları bir yere gittiler. Tâ kıyamete
kadar bir daha oradan kalkamazlar.

Ölüm, onları ansızın yakaladı.
Toprakların altına girdiler, oraya yapıştıp
kaldılar.

Efsane oluverdiler, mülkleri toz toprak oldu
(yok olup gitti). Önce taşları gitti, sonra
başları yok oldu.

Arş Sâhibinin sâmi yücedir ki O'nun
mülkünün nihayeti, sınırı, başlangıcı ve sonu
yoktur.

Merhum Dr. Abdullah Aydemir'in
ifadesine göre bazı Arap edîbleri 90
küsür beyitlik bu kasîdeye nazire
yapmışken, bazıları da bunu
şerhetmişlerdir. Ancak biz, sadece
Muhammed ibn Mustafa tarafından
1057 H. tarihinde yazılan ve çeşitli
nüshaları bulunan şerhten
yararlanabildik.

Şerhte Kasîde-i Mîmiyye'nin beyitleri bu
kadardır. Ancak manzumenin tamamını
içermeyen metin yazmasında

kafiyesiyle biten ve Ebûssuûd'a
âid olduğu belirtilen aşağıdaki beyitler de vardır
(tercümesi):

Onların, çevresinde bülbüllerin Öttüğü
güzel bahçelerinde sevinçli oldun,

Dünyâda eşi görülmemiş biçimde saltanat
gölgesinde güvence içinde oturdu,

Feyzi tükenmeyen, iyiliği ve nimeti
eksilmeyen saltanat bahçesinde.

İşte onlar böyle bir refah ve umanın,
umutsuzluğa düşmeyeceği bir nimet içinde iken,

Onlara ulaşan belâ ulaştı da birden
aşağılandılar, inenin çıkamayacağı bir çukura
düştüler

Belâlar onlara ulaştı da konutları
ıssız kaldı.

Evlere yıkıldı, kuyuları, pınarları kurudu.
Bu hal bir geçit ki içine giren kurtulamaz,
bir yol ki araştıran, girmeğe cesaret edemez.

Bilmem dünyânın önleyicileri, onları bu
yoldan geri döndürebildi mi; yoksa o vurgun
belâ onları iyice batırdı mı?

Hayır, o belâ onları yıktı, çökertti; sonra
daha şiddetli belâlar onları vurdu.

Saraylarının balkonlarını önce fırtınalar
sarstı, sonra depremler, temellerini yıktı.

Böylece sarayların üzengileri (fil ayakları)
oyulup yokluğa doğru yol aldı ve develeri su
(ecel şerbeti) içmek üzere yola koyuldu.

Ne onları kurtaracak bir yardımcıları
oldu, ne de onları savunacak bir orduları.

Hattâ şu toprağın da olay ellerinden
kurtulacağını sanma!

Dağlar sarsılıp, doğuyu batıyı toz duman
kapladığı zaman, dağlar ortadan kalkar,
yerleri, bulutlarla çevrili dümdüz bir alan
oluverir.

(Yalnız yer değil) Gök kubbeleri de öyle
sapasağlam yerinde kalacak değildir.
Bacakları çöken tahtların ayakta durduğunu
hiç gördün mü?

Ecel elleri göğün de defterini dürer; kitapları
katlar gibi katlar, artık onları kim yeniden
yazacak?

Dünyânın başına ne kadar da belâ indî.
Gerçekten evrenin belâsı çoktur.

Feleğe karşı gelenin hali yamandır;
belâların en zoru, en korkuncudur.

Felekle antlaşma yapan, onun zulmünden
emin olamaz; feleğe güvenen yardım görmez.

Feleğin geçici süsü sizi aldatmasın; feleğin
uğraştırıcı işleri sizi yolunuzdan alıkoymasın

Mevcut olan bütün nimetler; ya sana gelir,
ya da senden gider

Feleğin saltanatı işte böyle nöbetleşedir; bir
sultânın saltanatı, öncekinin saltanatından
gelir.

***

Eriştiğin arzular sana yetmedi mi?
Vaktiyle onlar senin için imkânsız idi.

Zaman onların yönetimini senin eline
bıraktı, dünyâda bu kadar şiddet ve hüznün var

iken (sana imkân ve nimetler verdi)

Sen şâmih olmayan sabvelere çıkarıldın,
(dünya böyle) insanların kimi izzet, kimi
bakaret içindedir.

Halk sıkıntı çekerken sen vezirlerin ve
sultanın sobbetiyle geçen güzel, rabat bir ömür
geçirdin;

Sultanın en yakını oldun, artık bundan
sonra senin erişmek istediğin bîr makam kaldı
mı?

Eğer sen bütün arzularına ulaşmış olsan,
iyi bil ki bunların hepsi yok olup gider.

Çadırlarını yık da onların sabasından göç;
gevşekliği bırak, artık gevşeklik zamanı
değildir.

Yüce âlemin kazasında (veya fezasında)
yürü; bu cisimler daba ne kadar cisimler
âleminde kalacak?

Halkını götürmüş (öğütmiş) olan eski
zamanlan unuttun mu? O büyük adamlara
verdiğin sözü bozdun mu?

Onlara verdiğin sözden vaz mı geçtin?
Yoksa sen yaptığın antlaşmayı, unutmaya
örümceklerinin üstüne ağı ördüğü antlaşmalara
mı çevirdin?

Onların haklarının ve sevgilerinin ipini
kestin mi? Kötülüğe rağmen onları bıraktın mı?

Feleği beyana sığmayacak kadar çok
denedin

Feleğin korkunç olaylarıyla o kadar
karşılaştın ki bunlar, basireti olanı yanlış
davranışlardan alıkoymaya yeter.

Felek oğullarına karşı sürekli savaş ve
düşmanlık içindedir; saldırı ve düşmanlık
kılıcını çekmiştir.

Hükümünü onlara geçirir; bir cinayet
işlediği zaman cinayeti tazminatsız kalır
(kimse ondan öcünü alamaz).

Kimdir o ki belâ eli ona ulaşmamıştır ve
kim ölüm âfetinden kurtulabilmiştir?

Hâyat güneşinin, bayaller ve bedenler
batımyerinden doğma vakti (rubun, şu bedenler
kafesinden çıkıp özgürlüğe kavuşma zamanı)
geldi;

Artık şu aldanma evinden uzaklaş ve şu
korkulu dünyâdan güven yurduna kaç!

kendisine mücevber
yardımı göndermelerini
emretmiş. Kabramanlar
[uzmanlar] kentin
yapılacağı yeri tesbit için
ülkede araştırma
yapmışlar. Büyük bir
çölde, dümdüz, sulak,
çayır çimenli, güzel bir
yer bulmuşlar. Burasının,
kralın istediği kentin
yapımı için en uygun bir
yer olduğuna karar
vermişler. Kentin temelini
atmışlar ve yapımı için
üçyüz yıl çalışmışlar.
Şeddâd'ın ömrü
dokuzyüzyıl imiş.
Uzmanlar kenti bitirip
geldiklerinde Şeddâd
onlara - Gidin, orada bir
kale yapın, kalenin
çevresine de bin saray
yapın. Her saraya bin
bayrak asılsın. Her
sarayda vezirlerimden biri
otursun, demiş. Öyle
yapmışlar. Kral, bin
veziri ile birlikte İrem
kentine taşınmak üzere
hazırlanmalarını emretmiş.
Kral ve ailesi de
eşyalarını ancak on yılda
hazırlayabilmiş ve İrem'e
doğru yola çıkmışlar.
Kente varmalarına bir
gün ve gecelik mesafe
kalmış iken Allah'ın,
gökten üstlerine saldırdığı bir
gürültü ile belak olup git-
mişler, içlerinden bir tek
kişi dahi sağ kalmamış
(İbn Hacer, bu rivayette
uydurma belirtileri açık
olduğunu söylemiştir.
Tabrîcu'l-Keşşâf: s. 184.
Zâdu'l-Mesîr: 9/114-115
ve 155. sayfadaki 1.
Not)

*Değerli, korunmuş, güvenli, koridorları
yüksek, sütunları muhteşem olan güven
yurduna göç!*

*Tanrı, günler, çağlar ve zamanlar
durdukça en yüksek rütbenin sahibi,
görülenlerin en şerefli, halkın bayırlısı,
kâinatın efendisine salât etsin!²⁷*

*****

Ebüssuûd Efendi'nin, Kanûnî'nin ölümü üzerine yazdığı Mersiye de Arap edebiyatının en etkili Örneklerinden biridir. Bu mersiye şöyle başlar (tercümesi):

*"Yıldırım sesi mi, yoksa Sûra mı üflendi ki
Dünya bu düdüğü sesiyse anlamaktadır.²⁸*

*Bu ses ile halkın üstüne korkunç bir felâket
ulaştı, bu sesi duyan halk tıpkı Tûr'da
Musa'nın bayılması gibi çarpılıp bayıldı."*

Ebüssuûd Efendi, sorulan sorulara, sorunun dili ve tarzına göre cevap verir. Arapça sorulara Arapça, Farsça sorulara Farsça, Türkçe sorulara Türkçe, nesir şeklindeki sorulara nesir olarak, nazım halindeki sorulara da manzum olarak cevap vermiştir.

Arapça ve Farsça sorulara cevabından birer örnek (tercümeleri ile veriyoruz):

Arapça soru (Tercümesi ile):
Problemlerimizin çözümleyicisi, sorunlarımızın düğümlerinin açıcısı, şeref ve olgunluk Ka'besi, sapıklıkları söküp atan, ünlü âlimlerin lideri, İslâm âlimlerinin şeyhi, varlığı bereketiyle şeriat direklerinin ayakta durduğu, mutluluk ordularıyla bâtılları yenen mevlamız, efendimiz, önderimiz şu topluluk hakkında ne buyururlar ki: "Lâilâhe illallah" kelimesini birtakım müzik nağmelerine uydurarak notaya göre sesi kâh yükseltiyor, kân alçaltıyorlar. Bu konuda Allah'a saygıyı düşünmüyorlar. Bunu bid'atlerinin sembolü yapıyorlar?

Arapça cevap (Tercümesi ile):

Anlatılan şey, yeni bir olay, kötü bir bid'attir. Bunu yapanlar, helak çukuruna düşmüşler, "Kelimeleri yerlerinden kaydırırlar'a katılmışlardır. Bunlar Kuran tilâvetini şarkı melodileri haline getirmektedirler. Kur'ân'ı hak ile indiren ve onu kıyamete dek kalıcı bir söz yapan Allah hakkı için bu adamlar, bu kötü bid'atlerine son verip Tevhîd Kelimesini doğru usulüne göre söylemezlerse onlara çetin azâb dokunur. Mü'minlerin teşvik edildiği mendup kıraat tarzı, Kur'ân okurken anlamını bozmadan, değiştirmeden sesi güzelleştirmektir. Allah doğruyu söyler, doğru yola iletir. O bana yeter. Ne güzel vekildir!

Farsça soru (Tercümesi ile): Zeyd bulûğ çağına erdiği zaman, ciddî olarak "On yıla kadar isteyeceğim her kadın, üç talâk ile bana haram olsun" derse acaba İmam(-ı A'zam)'ın kavline göre bu yeminin feshi (bozulması) veya çözümlenmesi mümkün müdür?

Farsça cevap (Tercümesi ile): Yemîn eden, yemîn ederken bu şekilde söylemiş ise, taleb ile yemîn çözülmez. Akit sağlıklıdır. İmam-ı A'zam hariç, diğer imamların hepsi bu görüştedir.

Zarîflerden birinin hazîne anlamındaki hizâne ve çanak anlamındaki kas'a'nın fetha ile mi, kesre ile mi okunacağına dair sorusunu "Hizâneyi feth eyleme, kas'a'yı kesre eyleme" şeklindeki cevapta hizâne kelimesini fetha ile, kas'a kelimesini de kesre ile okuma anlamı yanında hazîneyi açma, çanağı kırma terviyesi de vardır.

Suudî Arabistan'da İmam Muhammed Üniversitesi'nin Arap Dili ve Edebiyatı Fakültesinde onun tefsiri, edebî tefsirlere bir örnek olarak okutulmaktadır. Bana Ezher'de de bu tefsirin okutulduğunu söylediler. Bu fakir de bir ders yılı, adı geçen Fakültede Ebüssuûd tefsirini okuttum.

Vakur, sade giyimli, bulduğunu

²⁷ Kâtib, Çelebî, Keşfu'z-Zunûn: 2/1919, Alî ibn Bâlî, el-İkdu'l-Manzûm: 2/292-293, Aydemir, Ebüssuûd Efendi, s.33
²⁸ Lâleli: 3641 Veliyyü'l-âdîn Efendi, No.3182, 3209, ve İbn Hallikân'm Vefayâtü'l-A'yân'ı kenarında basılmış bulunan Alî ibn Bâlî'nin el-İkdu'l-Manzûm fi zikri Efâdîli'r-Rûm'unda da bu kaside kısmen yer almıştır: s, 292-293, Mısır: 1310

yiye, sahabe ve tâbi'în yolunda giden, yumuşak huylu, âbid, zâhid bir zât olan Ebûssuûd Efendinin mehabetinden dolayı meclisinde kimse ağzını açamaz, sözleri saygı ile dinlenirdi.

Yumuşak huylu olmasına rağmen bazen katı davrandığı da olurdu. Mese-lâ şeyhülislâmlik makamını küçümseyen Arap-zâde Muhyi'd-dîn Efendi için, Sadr-ı a'zâm'dan azl ve Bursa'ya sürgün kararı çıkartmış, Arap-zâde'nin kayınpederi Bustân Efendi ve Anadolu kazaskeri Muşî Sinan Efendi ile birlikte gelip ayak türabına yüz sürüp yalvarmalarına rağmen dinlemeyip sürgün kararını uygulatmıştır.

Önce söylediğimiz üzere Ebûssuûd Efendi'nin otuz yıl şeyhülislâmlik makamında kalması, bazılarınca eleştirilmesine, hattâ yaltakçılıkla suçlanması-na neden olmuştur. Namık Kemal de Evrâk-ı Perîşân'ında, Yavuz zamanında şeyhülislâm olan Zenbilli Ali Cemâli Efendi, pâdişâhın huzuruna girdiğinde "Allah zâlimleri sevmez" âyetini anımsatırken, daha sonra "Pâdişâhın yaptığı her iş tatlıdır" şeklinde mevki sahiplerini pohpohlayan övücüleri geldiğini söylemiş, bu suretle ismen açıklamasa da Ebûssuûd'u bir yaltakçı olarak vasıflandırmıştır.²⁹

Fakat ne derirse densin Ebûssuûd Efendi tarihte iz bırakmış seçkin insanlardan biridir. Kendisinden sonra birçok seçkin insan yetiştirmiştir. Talebesinden olan Şâir Bakî, ona yazdığı mersiyede şöyle demektedir:

*Ser-/ efâzıl-ı âfâk müftî-i âlem
Sîpibr-i fazl-ü kemâl âfitâb-ı câh-ü celal
İmâm-ı saff-ı efâzıl emîr-i bayl-i ki-râm
Emîn-i dîn-ü düvel bâce-i hüceste-bisâl
Ebû Hanîfe-i sâni ol kim
Fezâil içre oluptur efâzıl ana iyâl
(Türk Şâirleri, 3/1200).*

Eserleri:

Ebû's-Suûd Efendi'nin, en büyük eseri tefsiridir. Tefsirinden ayrı olarak:

- 1- Kanûnî'nin emirleriyle düzenlenen, birçok sorunlara fetva şeklinde hükümleri içeren Mârûzât'ı,
- 2- Mest üzerine meshi anlatan **Hasmu'l-hilâf**'ı,
- 3- Marğînânî'nin Hidâye adlı ünlü Kitabının Cihâd bahsine yazdığı **Tehâfutu'l-emcâd fî Evveli Kitâbi'l-Cihâd adlı haşiyesi**,
- 4- Yine Hidâye'nin Kitâbu'l-Beyân'ına yazdığı **Ta'lîka Alâ'l-Hidâye** adlı notu
- 5- Keşşâfın Fetih Sûresine yaptığı tefsirin baş tarafına yazdığı **Maâkidu't-taraf fî Evveli Sûreti'l-Fethi Mine'l-Keşşâf adlı haşiyesi**,
- 6- Sadru's-Şerîa'nin Tenkîhu'l-Usûl'ünün "Kasr-ı âm" bahsine yazdığı not olan **Çamezâtu'l-melîh fî Evveli Mabâhisi kasrı' 1-âmm Mine't-Telvîh'i**
- 7- Fetâvâ'sı,
- 8- Fetva şeklinde düzenlenen **Kannâme'si**
- 9- Taşınır malların, paraların vakfedilebileceğini belirten **Mavkifu' 1-ukûl fî Vakfi'l-Menkulü** (Çivizâde'nin, paraların vakfedilemeyeceği yolundaki kitabına reddiyedir),
- 10- **Ġalatâtu' 1-avâm**: (Dilde yanlış kullanılan kelimeleri izah eden bir risaledir.)
- 11- **Tescîlu' 1-Vakf** (Brockelmann bu eserden söz eder: GAL, Supl. 2/651)
- 12- **Kanûnu'l-Muâmelât** (İsmâîl Paşa bu eserden söz eder. Hediyyetu'l-ârifîn: 2/254)
- 13- *Risâle-i Mesb* (Türkçe bir risale).
- 14- **Tefsîru Sûreti'l-Mülk** (sadece Brockelmann bundan söz eder).
- 15- **Tefsîru Sûreti'l-Bakara** (Bunu da Brockelmann zikretmiştir).
- 16- **Münşeât** (Ebûssuûd'a atfedilir).
- 17- **Kıssa-i Hârût ve Mârût** (bu ad-da iki meleğin öyküsünü anlatan bu eser, yazarın Tefsîrinden aynen aktarılmıştır).
- 18- **Tuhfetu't-Tullâb fî' 1-Munâzara**.
- 19- **Risâle fîl-Ed'iyeti'l-Me'sûre**. Ebûssuûd Efendi büyük müfessir ve

²⁹ Aydemir, anılan eser; Akgündüz, anılan makale.

büyük bir hukukçudur. Kanûnî'nin arazi Kanunnâmesini o yapmıştır.³⁰

Ebû'ssuûd Efendi'nin ismini ebedileştiren, kuşkusuz ki onun *Irşâdu'l-akli's-selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm* adlı tefsiridir. Bu tefsîrin metodu ve muhtevası hakkında çaplı bir doktora tezi yazmış olan arkadaşımız merhum Abdullah Aydemir, Ebû'ssuûd'un şahsiyetini, ilmî değerini gayet güzel tanıtmıştır. Bu yazımızda o eserden çok yararlanılmıştır.

Biz vaktiyle Suudi Arabistan'da Ebû'ssuûd üzerinde tez vermiş iken, merhum Aydemir'in eserini özet olarak Arapçaya çevirip tez yazan öğrenciye takdim etmiştik. Öğrenci de bunu kaynak olarak tezini hazırlamıştır.

Ebû'ssuûd Efendi, önsözünde belirttiği üzere Zemahşerî'yi, Beyzâvî'yi ve Râzî'yi esas alarak tefsirini yazmıştır. Tefsiri, gerçekten edebî bakımdan kendine has üslubuyla Arap edebiyatında mümtaz bir yere sahip olmasına karşın, yazarın Tefsirde çığır açacak bir yenilik getirdiği söylenemez. Zemahşerî'yi kaynak aldığından olacak ki Tefsirinde yer yer zayıf, hattâ uydurma hadislere de rastlanır. O da Zemahşerî gibi her sûrenin fazileti hakkında hadîsler sevk etmiştir ki bunların tamamının uydurma olduğunda âlimler müttefiktirler. Maalesef Ebû'ssuûd'un Tefsîrinde bu uydurma hadislerin sayısı 120'yi bulmaktadır.³¹

Ebû'ssuûd Efendi, kendisinden önceki kaynakları gözden geçirmiş olmakla beraber Tefsîrinin temel kaynağı Zemahşerî'nin Keşşafı, Beyzâvî'nin Envâru't-Tenzîl'i ve Râzî'nin Mefâtihu'l-ğayb'idir. Bunları okuyup hazm eden yazarımız, ilhamlarını da kattığı bilgisini, kendine özgü üsûbu ile kaleme dökmüştür.

Tefsirini Sütlüce'deki köşkünde yazmış olan Ebû'ssuûd Efendi, Sâd Sûresine geldiğinde Kanûnî Sultan Süleyman, Tefsîri görmek istemiş; yazılan kısmı temize çekerek gönderdiği Pâdi-

şâh, son derece beğendiği Tefsîrin yazarının 220 akçe olan meşihat yevmiyesini 500 akçeye çıkarmış, ayrıca değerli giysiler ve hediyeler ihsan etmiş, Tefsîr, 973 Şa'ban ayında tamamlanıp Makama sunulunca da Şeyhülislâm'ın yevmiyesine yüz akçe daha ilâve yanında kendisine yazlık ve kışlık samur giysiler lütfedilmiş ve bütün öğrencileri mülâzim yapılmış idi.³²

Bu büyük eserinden dolayı yazara "Hatıbu'l-müfessirîn", "Diyâr-ı Rûm'un Zemahşerîsi" unvanları verilmiştir.³³ Zemahşerî'nin Keşşafını birinci, Beyzâvî'nin Envâru't-Tenzîl'ini ikinci kabul edenler, Ebû'ssuûd'un eserini üçüncü saymışlardır.³⁴

Bu Tefsîr, bazı mevzu hadisleri ve zayıf râvîlerden nakilleri dolayısıyla eleştirilmekle beraber bunlar, bu güzel esere takılmış nazar boncuğu olarak değerlendirilmiştir. ³⁵

Ebû'ssuûd Efendi, kendisinden sonraki hemen bütün tefsîr yazarlarını etkilemiş, başlıca müfessirler ondan büyük istifâde etmişlerdir. Bunlar içinde Alûsî Mahmûd Ebû's-Senâ üzerindeki etkisi o kadar fazladır ki İkincisi, temel açıklamalarını, araya bazı atıf harflerini değiştirerek veya Ebû'ssuûd'un cümlesini yeni bir terkibe sokarak aktarmaktadır.

Alûsî, temel açıklamalarını Ebû'ssuûd Tefsirinden almış, kendisi de bazı yeni açıklamalar eklemiştir. Herhalde onun Ebû'ssuûd'dan bu denli istifadesinde, birincisinin, Osmanlı Devletinin en saygın makamında bulunmuş olması ve kendisinin de yine aynı Devletin, Irak müftüsü olması dolayısıyla selefine saygısı etken olmuştur. Allah her ikisine de rahmet eylesin!*

30 Aydemir, anılan eser, s., 48; HTuncer, Toprak Hukuku, s. 13

31 Aydemir, Ebû'ssuûd Efendi ve Tefsirdeki metodu, s. 173

32 Zeyli Şekâik: 1/186

33 Keşfu'z-zunzun 1/65; Cevdet Bey, Tefsîr Tarihi: s. 141

34 Âlî, Beyanu'l-bakk: 1/186

35 Aydemir, anılan eser, s. 91-92: el-Fevâidu'l-Mecmua, s. 104: Siyer-i Celîle-i Nebeviyye, s. 92; Cevdet Beş, Tefsîr Târîhi, s.141

*Değerli hocamızın, bize verdiği tebliğ dosyasında Arapça metinler olmasına rağmen teknik zorunluluktan dolayı (hocamızın izni ile) bunları kullanamadık. (Yay. notu)